

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

Dr. Kocsis Miklós

Kik is a tudomány művelői? (vitacikk)¹

A jelen formában közlésre kerülő „vitacikk” a felsőoktatási autonómiáról folytatott-folytatandó (együtt)gondolkodáshoz municiót szolgáltatva arra keresi a választ, hogy mely személyi körök tekinthetők a felsőoktatási autonómia alanyainak?

Szerző a sajátjától eltérő nézeteknek készséggel és örömmel ad helyet a Jogi Fórum felsőoktatási rovatában abban bízva, hogy az egymással ütköző álláspontok továbbgondolásra készítetik az Olvasót.

I. Bevezető gondolatok

Az Alkotmány 70/G. § (1) bekezdése szerint a Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos élet szabadságát, valamint a tanszabadságot és a tanítás szabadságát; a (2) bekezdés értelmében tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak.

E § értelmezésével az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) számos határozatában foglalkozott,² és mindenkire nézve kötelező jelleggel kifejtette a szűkszavú alkotmányi rendelkezés tartalmát. Számos alkalommal idézett megállapítása szerint „a magyar Alkotmány 70/G. §-a a tudományos élet szabadságának tiszteletben tartása és támogatása kimondásával, és annak deklarálásával, hogy tudományos igazságok kérdésében állást foglalni csak maga a tudomány lehet kompetens, nemcsak alapvető jogállami és alkotmányos értéket nyilvánít ki, hanem *szubjektív jogként fogalmazza meg a tudományos alkotás szabadságát*”. E megfogalmazással az AB tehát szűkebben vonta meg az alapjog jogosultjainak körét. Azzal a kérdéssel, hogy *konkrétan* kikre terjed ki a tudományos élet szabadsága, vagyis kik tartoznak a szubjektív jogként megfogalmazott tudományos élet szabadságának alanyi körébe, az AB a 861/B1996. AB határozatában szembesült: az indítványozó az egyetemi tanárok jogi státuszának egyes kérdéseinek alkotmányosságát vitatta; a testület ennek kapcsán alkalmat talált arra, hogy kifejtse álláspontját a fenti kérdéssel összefüggésben. Az AB az indítvány időpontjában hatályban lévő felsőoktatási törvény (a továbbiakban: régi Ftv.³) 32. § (1) bekezdését is értelmezve arra a következtetésre jutott, hogy a jogalkotó - az alkotmányozóhoz képest - nem szűkítette a tudományos élet szabadságához fűződő jogosultságok kedvezményezetti körét: abba az oktatók, a tudományos kutatók és a hallgatók tartoznak, vagyis számukra biztosított a tudományos kutatás szabadsága. Megállapította azt is, hogy az autonómia hordozójával - az intézménnyel - szemben merül fel az az elvárás, hogy a tanszabadság letéteményese legyen, s biztosítékot jelentsen a tudományos kutatás szabadságának érvényesítéséhez is. Mindebből a határozat azt a következtetést vonta le, hogy *a tudomány művelői és a tanszabadság hordozói az oktatók, a tudományos kutatók, és maguk a hallgatók*. Az AB tehát - a jogalkotóval ellentétben - módot talált arra, hogy az alapjog alanyainak körét szűkítse.

II. Az AB megállapításai - kritikai szemmel

1. A felsőoktatási autonómia alkotmányos alapjai

Az Alkotmány - már idézett - 70/G. § (1) bekezdése szerint a Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos élet szabadságát, valamint a tanszabadságot és a tanítás szabadságát. Az AB gyakorlatában a felsőoktatási intézmények működése és autonómiája az Alkotmány 70/F. § és 70/G. §-ával *összefüggő szabályként* szerepel.⁴ Megállapította a testület, hogy

¹ A vitacikk Kocsis Miklós: A tudomány művelői - avagy röviden a felsőoktatási autonómia alanyairól (Collega. 2009. 1-2. sz. 17-21. o.) c. tanulmány rövidített és részben átszerkesztett változata.

² Az AB hatáskör-értelmezésével kapcsolatban lásd. Kocsis Miklós: A felsőoktatási joggal összefüggő korai alkotmánybírósági határozatokról, Jura, 2007. évi 2. szám, 189-199. o. valamint Kocsis Miklós: A felsőoktatási joggal összefüggő újabb alkotmánybírósági határozatokról, Jura, 2008. évi 1. szám, 198-208. o.

³ 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról.

⁴ 41/2005. (X. 27.) AB határozat

a felsőoktatási intézmények önkormányzata (autonómiája) az Alkotmány e két szakaszában rögzített alapjogokat *valósítja meg*".⁵ Másutt rögzítette, hogy „a felsőoktatási intézmények önkormányzata (autonómiája) (...) az Alkotmány 70/G. § (1) bekezdésében foglalt alkotmányos jogokat *valósítja meg*". Kijelentette továbbá, hogy a tudományos és művészeti élet szabadsága, a tanszabadság és a tanítás szabadsága érvényesülésének *alapvető biztosítéka* a felsőoktatási intézmény autonómiája.⁶ Az intézmények létrehozására vonatkozóan rögzítette a testület, hogy a felsőoktatási intézmények léte az Alkotmány 70/F. §-ából, szervezeti, működési gazdálkodási önállósága az intézményi autonómiából, az Alkotmány 70/G. §-ából eredő *követelmény*. Az Alkotmány 70/F. és 70/G. §-a garantálja tehát a felsőoktatási intézmények autonóm működését.⁷

Az autonómia védelme a hivatkozott határozatok alapján tehát az Alkotmány 70/F. és 70/G. §-ából ered. Ennek megfelelően a felsőoktatási intézmény autonóm működését az AB *alkotmányos értéknek ismerteti el*, védelmét eddigi határozatai egyértelműen megalapozzák. Kijelentette emellett azonban az AB azt is, hogy a tudományos élet szabadságához fűződő jogok *kifejezetten a felsőoktatási autonómiát megtestesítő személyi körre terjednek ki*.⁸

2. Az autonómia megjelenési formái és alanyai

2. 1. Az AB szerint a tudomány autonómiájának biztosítása érdekében a felsőoktatási intézményt szervezetalkítási, működési és gazdálkodási önállóság is megilleti.⁹ E megállapítás arra enged következtetni, hogy a tudomány autonómiája - az AB felfogásában - egyfajta „*anya-autonómia*”, amelynek funkcionálása megköveteli azt, hogy az autonómia (esetünkben: önkormányzat) más formái is megjelenjenek.¹⁰ Az AB által intézményinek nevezett autonómia nézetem szerint inkább öngazgatást jelent, a tudomány autonómiája pedig az egyén tevékenységére vonatkozik, bár kétségtelenül értelmezhető az intézmény szintjén is. A felsőoktatási autonómia, mint átfogó kategória sokkal inkább egy intézmény, adott esetben valamely oktató és kutatómunkát egyaránt végző intézmény attribútuma. Valójában - a történelmi hagyományok alapján - *egyetemi privilégiumokról* van szó, amelyek a különböző történelmi helyzetekben más és más formát öltenek.¹¹ Kétségtelen azonban az, hogy a felsőoktatás hagyományos, több évszázados, lassan évezredes autonómiája elengedhetetlen feltétele a tevékeny, produktív oktató- és kutatómunkának. Napjainkban ez különösképpen lényeges, hiszen az AB szerint az autonómia hordozója „az intézmény, az egyetem; ennek adja meg az Ftv. az önkormányzati jogokat, vele szemben merül fel az az elvárás, hogy a tanszabadság letéteményese legyen, s biztosítékot jelentsen a tudományos kutatás szabadságának érvényesítéséhez is”.¹² A felsőoktatási intézmény, mint minden autonómiával, vagyis önkormányzatisággal rendelkező intézmény, választott képviselői szervevel, önkormányzattal kell, hogy rendelkezzen. Az érintettek joga az autonóm képviselői szervek megalakítása, s ezek a szervek gyakorolhatják a felsőoktatási intézményt megillető önkormányzati jogköröket. A felsőoktatási autonómia hordozója, alanya a felsőoktatási intézmény, vagyis az oktatók, a tudományos kutatók és a hallgatók közössége. Ezért az oktatók, tudományos kutatók, hallgatók részvételét biztosítani kell az autonóm képviselői szervekben és az autonómiából eredő önkormányzati jogosultságok gyakorlásában.¹³ Az intézményi autonómiából eredő követelmény továbbá, hogy az önkormányzati jogköröket csak az intézményi autonómia alanyai gyakorolhassák.¹⁴ Ettől azonban az intézményi autonómia alanyai még nem válnak a tudomány művelőivé.

2. 2. Az AB hivatkozott 861/B/1996. AB határozata szerint a felsőoktatási intézmény autonómiáját megtestesítő személyi kör: az oktatók, a tudományos kutatók és a hallgatók

⁵ 40/1995. (VI. 15.) AB határozat. Ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg a 102/B/2002. AB határozat is.

⁶ 41/2005. (X. 27.) AB határozat

⁷ 41/2005. (X. 27.) AB határozat

⁸ 39/2006. (IX. 27.) AB határozat

⁹ 41/2005. (X. 27.) AB határozat

¹⁰ Az autonómia más formáiról lásd elsősorban Kiss László alkotmánybírónak a 41/2005. (X. 27.) AB határozathoz fűzött különvéleményének II. pontját.

¹¹ A felsőoktatási autonómia történeti gyökereinek összefoglalásával kapcsolatosan lásd. Kocsis Miklós: A felsőoktatási autonómia fogalmáról és annak középkori gyökereiről. In: Tudásmenedzsment, 2008. 2. sz. 41-54. o.

¹² 861/B/1996. AB határozat

¹³ 41/2005. (X. 27.) AB határozat

¹⁴ 41/2005. (X. 27.) AB határozat

közössége,¹⁵ és kizárólag az autonómia alanyai gyakorolhatják az intézményi autonómiából származó önkormányzati jogokat.¹⁶ Az AB e megállapítása ugyancsak átgondolásra szorul: a felsőoktatási intézmény autonómiáját megtestesítő személyi kör ugyanis nem egyezik meg a testület által említettekkel, hiszen nem szerepelnek a felsoroltak között a nem oktató, kutató jogállású egyéb (köz)alkalmazottak. Az Ftv. rendelkezéseinek vizsgálata alapján egyértelmű, hogy utóbbi személyi kör is részesedik a felsőoktatási autonómiából, hiszen az azt gyakorló kollektívákban (testületekben) képviselőjük biztosított: a 82. § (1) b) pontjának értelmében e személyi kör joga, hogy az Ftv.-ben és a felsőoktatási intézmény szervezeti és működési szabályzatában meghatározottak szerint részt vegyen a felsőoktatási intézmény testületeinek megválasztásában, továbbá megválasztása esetén a testület munkájában. A nem oktató- kutató jogállású (köz)alkalmazottak autonómia-alanyiságának elismerése azért tűnik különösképpen kívánatosnak, mert maga az AB állapítja meg, hogy az önkormányzati jogkörök gyakorlásából az autonómia alanyainak a kizárása az autonómia sérelmét jelenti.¹⁷

3. A tudomány művelésére vonatkozó szubjektív jogosultság

Az AB értelmezésében az Alkotmány - a már idézettek szerint - szubjektív jogként fogalmazza meg a tudományos alkotás szabadságát; (...) a tudományos élet szabadságához fűződő jog elvileg ugyan mindenkit megillet, a szabadságjog *tényleges jogosultjai* azonban csak a tudomány művelői. A tudományos minőség meghatározásában az AB szerint - a tudomány autonómiája folytán - egyedül *a tudomány művelői jogosultak dönteni*.¹⁸ E megállapítás szöges ellentétben áll azzal az ugyancsak az AB által megfogalmazott kijelentéssel, hogy *a tudomány művelői és a tanszabadság hordozói az oktatók, a tudományos kutatók, és maguk a hallgatók is*.¹⁹ Ez utóbbi mondatával a testület ugyanis lényegében - a már jelzettek szerint egyébként tévesen - meghatározta a tudományos élet szabadságának alanyi körét, vagyis a tudományos minőség kérdésében állást foglalt, holott korábbi határozatát alapul véve e tárgykörben kizárólag a tudomány művelői (lettek volna) jogosultak dönteni.

III. Következtetések

1. A fentiek világossá teszik, hogy az AB azonos alanyi körnek tekinti a felsőoktatási autonómia alanyait, valamint a tudomány művelőit. E felfogás alapjául véleményem szerint az a gondolat szolgált, amelynek értelmében a tudományos élet szabadságához fűződő szubjektív jogot a testület *státushoz kötötte* és azt állította, hogy azok a személyek, akik státusukból adódóan alanyaivá válnak a felsőoktatási autonómiának, automatikusan a tudomány művelőinek is tekintendők. Az AB állításával ellentétben határozott álláspontom, hogy *a tudomány művelőjévé nem azok a személyek válnak, akik (bármiféle) jogviszonyt létesítenek valamely felsőoktatási intézménnyel, hanem azok, akik olyan tevékenységet végeznek, amely - a tudomány művelőinek megítélése szerint - tudományos produktumot eredményez*. E gondolat mentén vitatom az AB-nek azt a megállapítását is, amelynek értelmében az államnak a tudományos élet szabadságával összefüggő objektív intézményvédelmi kötelezettségének jogosult köre kizárólag a felsőoktatási intézmények autonómiájának alanyaira terjedne ki. A hivatkozott alapjogokkal összefüggésben az állam köteles gondoskodni olyan intézményekről, illetve megfelelő szervezeti szabályokról, amelyek a tudományos, oktatási és kutatási tevékenység szabad folytatását garantálják, hiszen a szabad tudományos tevékenység lényegét a tudományos értékrend külső befolyástól mentes érvényesülése jelenti. A tudományos minőség szabad meghatározása érdekében biztosítani kell a tudomány művelői önálló döntési jogát és függetlenségét, vagyis a tudomány autonómiáját, ami - a fentiekkel összhangban - az intézményi autonómiával nem megegyező fogalom. A tudományos, oktatási és kutatási tevékenység szabad művelésének alapvető biztosítója az önkormányzatisággal, autonómiával rendelkező felsőoktatási intézmények megteremtése - amely az állam intézményvédelmi kötelezettségének része²⁰ - ez azonban nem kizárólagos útja a tudomány művelésének.

¹⁵ ABH 1998, 650, 654.

¹⁶ 41/2005. (X. 27.) AB határozat

¹⁷ 41/2005. (X. 27.) AB határozat

¹⁸ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat

¹⁹ 861/B/1996. AB határozat

²⁰ 41/2005. (X. 27.) AB határozat

2. Az igazi kérdés továbbra is az, hogy valóban összefügg-e az autonómia-alanyiság a tudományművelésre való szubjektív jogosultsággal? Álláspontom szerint a két személyi körnek - ti. a felsőoktatási autonómia alanyainak és a tudomány művelőinek - több közös halmaza is létezik, ugyanakkor előfordulhatnak olyan személyek, akik csupán az egyikbe (vagy egyikbe sem) tartoznak bele.

- a) Alapesetnek tekinthető, hogy az egyén alanya a felsőoktatási autonómiának, és a tudomány művelőjének is tekintendő; e körbe elsősorban a tényleges oktatási-kutatási feladatokat ellátó munkatársak sorolhatóak.
- b) Rögzíthető olyan variáció, amelyben az egyén a felsőoktatási autonómiának alanya, de nem a tudomány művelője.
  - a. tipikusan ilyennek minősülnek a nem oktató, kutató jogállású egyetemi dolgozók (adminisztratív munkatársak), akik az Ftv. alapján²¹ képviseltetik magukat az autonómiát gyakorló testületekben, ugyanakkor tudományos munkát - rendszerint - nem végeznek;
  - b. e csoportba tartoznak megítélésem szerint azon oktató, kutató jogállású személyek, akik különböző körülmények folytán (óraterhelés, stb.) tudományos munkát nem végeznek; ekként - bár státusuk szerint alanyai az autonómiának - ők sem tekinthetők a tudomány művelőinek;
  - c. e csoportba tartozónak vélem a hallgató jogállású személyek túlnyomó többségét, akiknek - tanulmányaik folytatásához szükséges erőfeszítések miatt - nem jut idejük a tudomány művelésére. Kivételt képeznek e megállapítás alól azok a hallgatók, akik - elsősorban a tudományos diákkör kereteit kihasználva - elmélyült tudományos munkát is végeznek.
- c) Felmerülhet olyan eset, amikor adott személy a tudomány művelőjének minősül, a felsőoktatási autonómiának ugyanakkor nem alanya (felsőoktatási intézménnyel jogviszonyban nem álló külső kutató, stb.)
- d) A teljesség kedvéért: elképzelhető olyan variáció is, amennyiben az egyén se nem az autonómia alanya, sem nem a tudomány művelője.

3. Nézetem szerint a felsőoktatási autonómiát annak alanyain keresztül célszerű megítélni. Eltér ugyanis az egyének és az általuk alkotott szervezetek rendszerben betöltött szerepe és célja, ennek következtében eltér autonómiájuk terjedelme is. Ennek alapján a felsőoktatás vonatkozásában beszélhetünk *egyéni és kollektív autonómiáról* annak függvényében, hogy az adott autonómiának minősíthető tevékenység egyéni vagy kollektív jellegű. Világosan látszik a kapcsolat az egyének és a közösségek autonómiája között: az egyénileg nem gyakorolható autonómiákat közösségek gyakorolják. A probléma mélységét e tekintetben az a körülmény jelenti, hogy a felsőoktatási kollektívák - egyetemi testületek - tagjai nem alkotnak homogén csoportot: megtalálhatóak bennük oktatók, hallgatók és egyéb státusban lévő személyek (képviselői) is. E kollektívák tehát különböző mértékű, célú és terjedelmű autonómiákat egyesítenek, ennek következtében új minőséget, új autonómiát hoznak létre. *Az egyéni és kollektív autonómiák összessége együttesen jelenti a felsőoktatási autonómiát*, előbbiek tehát annak - eltérő minőségű - részeinek tekintendők. Megítélésem szerint ezek az autonómiák nem tekinthetők önmagukért való értéknek: közös funkciójuk szűkebb értelemben a tudomány autonómiájának védelme, tágabb értelemben pedig a kulturális jogok érvényre juttatása. A felsőoktatási jog elméletének e felfogás szerint tehát nem az a kulcskérdése, hogy van-e autonómiája az egyénnek vagy az intézménynek, hanem *egyrészt* az, hogy ez az autonómia meddig terjed, *másrészt* - legfőképpen - pedig az, hogy milyen mértékű autonómia szükséges ahhoz, hogy az akadémiai szabadság, illetőleg a kulturális jogok érvényre juthassanak. Kiemelendő, hogy az e kérdésre adandó helyes válasz a napi (felsőoktatási) jogalkalmazás problémáinak gyökeréhez is elvezet, világossá téve azokat az összefüggéseket, amelyek egyedi ügyek és konfliktusok mélyén meghúzódnak. Hangsúlyozandó, hogy a téma annak elméleti jellege ellenére sem érthető meg konkrét (felsőoktatási) jogesetek ismerete nélkül, ám ez az állítás fordítva is igaz: kizárólag esetjogi szemlélettel nem oldhatóak meg a felsőoktatási jog alkalmazásakor - mindennaposan - felmerülő kérdések.

4. Ennek alapján világosan látszik, hogy az általam a III. 2. pontban alkalmazott felosztás kizárólag az egyéni autonómiák esetében értelmezhető. Kollektív autonómia-alanyok esetén a probléma nem vethető fel, annál is inkább, hiszen a kollektív autonómia-alany lehet az intézményi autonómia része is, és kifejezheti az intézmények autonómiájának összességét is.²² Ebből ugyanakkor az

²¹ Ftv. 82. § (1) b) pont.

²² Erre tipikus példának tekinthető a Magyar Rektori Konferencia.

következik, hogy az *autonómia-alanyiség a tudomány-művelésnek nem szükséges feltétele*. A tudomány művelésére való szubjektív jogosultság kizárólag a tudományos élet szabadságát biztosítja, vagyis a két alanyi kör - az átfedések tipikus volta ellenére - nem fedik egymást.